

Developing a Systems Model of Governance Functions Based on Qur'anic Teachings: Toward Effective and Just Governance in Contemporary Society

Reza 'Isāniyā

Assistant Professor, Research Institute of Political Sciences and Thought, Islamic Sciences
and Culture Academy, Qom, Iran. r.eisania@isca.ac.ir

Abstract

In the present age, desirable governance is not merely the distribution of power or the exercise of authority; rather, it is a dynamic, systemic, and multi-actor process that coordinates, formulates policy, delivers public services, and regulates diverse domains of society. Under conditions of globalization, problem complexity, rising citizen demands, and the expansion of transnational institutions, the inadequacy of traditional state-centric approaches has become evident. Consequently, “good governance” has emerged as an alternative paradigm emphasizing principles such as justice, consultation, transparency, accountability, participation, and effectiveness. In Islamic societies, the Noble Qur'an, as the authentic divine source, possesses rich capacities for developing governance models that define these principles not merely as ethical precepts but as operational and systemic functions. However, a core problem is that many existing governance systems—including in Islamic societies—do not employ these foundations in a structured manner and within an up-to-date systems model. Hence, benefiting from Qur'anic teachings in the field of governance requires a rereading of key concepts such as justice, *qisṭ* (equitable balance), *shūrā* (consultation), and trustworthiness, and their translation into the design of functions capable of aligning with the needs and challenges of contemporary governance, including transparency, citizen participation, and social justice. This research aims to conduct a systemic analysis of governance functions grounded in Qur'anic teachings and to present an indigenous-Islamic model for contemporary society. The principal goal is to derive a systematic framework that can redefine the value-based principles embedded in the Noble Qur'an as policy-making and regulatory functions, thereby enabling improved governmental performance and enhanced public welfare. In pursuit of this aim, the study seeks to combine systems theory with Qur'anic concepts to offer a model that encompasses both divine principles and the requirements of advanced public administration; beyond reforming decision-making and executive structures, the model can institutionalize

Cite this article: 'Isāniyā, R. (2025). Developing a Systems Model of Governance Functions Based on Qur'anic Teachings: Toward Effective and Just Governance in Contemporary Society. *Islamic Governance Studies*, 1(2), p. 41-68.

<https://doi.org/10.22081/IJISLAMICGO.2025.72413.1036>

Received: 2025-04-24 ; **Revised:** 2025-06-18 ; **Accepted:** 2025-07-12 ; **Published online:** 2025-10-02

Type of article: Research Article

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

coordination among the branches of power, civil institutions, and the private sector on the basis of Qur'anic values, providing a practical pattern adaptable to local and global conditions. The research method is an analytical-descriptive approach employing a systems-theory framework. First, the theoretical bases governing the transformation from “government” to “governance” and the indicators of good governance were examined, and the place of this transformation within political thought and public management was analyzed. Then, focusing on two core functions of governance—policy-making and regulation—the relevant Qur'anic teachings were identified. The sources include the text of the Noble Qur'an, authoritative exegeses, and scholarly works in political science and public administration; data were collected documentarily and processed via qualitative content analysis to map, in a networked and systemic manner, the relationships between Qur'anic concepts and governance components. In this process, Qur'anic principles such as justice, *shūrā*, trustworthiness, and *qisṭ* were treated as system inputs, while participatory policy-making, just regulation, fair redistribution, and transparent accountability were defined as the system's processes and outputs; feedback was considered on both worldly and otherworldly levels. The findings indicate that, alongside affirming the divine legitimacy of rule, the Qur'an places special emphasis on the governance process and the quality of societal administration, viewing government as a vessel whose content and essence must be shaped by justice, consultation, trustworthiness, anti-corruption, preservation of human dignity, and the negation of despotism. Examination of the governance of prophets in the Qur'an—such as David, Solomon, and Joseph (peace be upon them)—demonstrates the close linkage between political power and value-oriented governance. A systemic analysis of verses shows that these principles operate reciprocally and dynamically, generating a network of functions in which policy-making and regulation, as the two main axes, interact with other functions such as oversight, accountability, provision of just services, facilitation, and balance of powers. For example, justice—which is emphasized in numerous verses, including al-Nahl 16:90—operates as a regulatory and redistributive function; consultation (Āl 'Imrān 3:159) provides the ground for participatory policy-making; the principle of responsibility (al-Isrā' 17:36) connects to oversight and accountability; the preservation of human dignity (al-Nisā' 4:135) aligns with the delivery of human-centered services; and combating corruption (al-Baqarah 2:188) links to deterrent policies and financial transparency. In the proposed model, these interactions are represented as a continuous cycle in which each function simultaneously serves as an input and a feedback element for the others. Accordingly, the Qur'an-based systems model of governance can furnish an indigenous and divine response to the complex needs of contemporary governance, provided that, in the design of policies and executive mechanisms, these functions are employed synergistically and coherently.

Keywords: Governance, Functions of Governance, Systems Theory, Noble Qur'an, Justice, Consultation, Trustworthiness.

صياغة نموذج نظامي لوظائف الحكومة استناداً إلى التعاليم القرآنية؛ نحو حوكمة رشيدة وفعالة وعادلة في المجتمع المعاصر

رضا عيسى نيا

أستاذ مساعد، مركز أبحاث العلوم والفكر السياسي، معهد العلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران. r.eisania@isca.ac.ir

الملخص

إنَّ الحوكمة الرشيدة في عالم اليوم لم تعد مقتصرة على مجرد توزيع السلطة أو ممارسة الهيمنة السياسية الصلبة، بل باتت عملية ديناميكية شاملة ذات طبيعة نظامية متعددة الفاعلين، تتضمن التنسيق المستمر بين المؤسسات، وصياغة السياسات العمومية، وتقديم الخدمات العامة للمجتمع، فضلاً عن تنظيم المجالات الاجتماعية والاقتصادية والثقافية وفق قواعد عادلة. ومع اتساع نطاق العولمة وتشابك القضايا وازدياد مطالب المواطنين وتعاضل دور المؤسسات العابرة للحدود، أصبح قصور المناهج التقليدية القائمة على مركزية الدولة أمراً ظاهراً، الأمر الذي أفضى إلى بروز مفهوم «الحوكمة الرشيدة» كبديل باراديمي يركز على مبادئ العدالة، والمساواة، والشفافية، والمساءلة، والمشاركة الشعبية، والفاعلية المؤسسية. وفي سياق المجتمعات الإسلامية، يُقدّم القرآن الكريم باعتباره المصدر الإلهي الأصيل بوصفه معيَّناً غنياً لإنتاج نماذج الحوكمة، حيث تتضمن آياته مبادئ أساسية لا تُطرح في صورة قيم أخلاقية مثالية فحسب، بل تُعرض باعتبارها وظائف عملية قابلة للتطبيق في إطار نظامي متكامل. ومع ذلك، فإنَّ المعضلة الكبرى تكمن في أنَّ غالبية النظم الحاكمة، بما فيها الدول ذات الأغلبية المسلمة، لم تُفَعِّل هذه المبادئ بصورة منهجية ضمن نموذج نظامي حديث وملامته للتحديات المعاصرة. ومن ثمَّ فإنَّ استثمار التعاليم القرآنية في ميدان الحوكمة يتطلب إعادة قراءة جادة للمفاهيم المحورية مثل العدالة، والقسط، والشورى، والأمانة، ثم تحويلها إلى وظائف سياسية وإدارية قادرة على التفاعل مع متطلبات العصر كالمساءلة والشفافية والمشاركة المدنية والعدالة الاجتماعية. تهدف هذه الدراسة إلى تقديم تحليل نظامي لوظائف الحوكمة استناداً إلى التعاليم القرآنية، وصياغة نموذج إسلامي أصيل متكيف مع المجتمع المعاصر. ويتمثل الهدف المركزي في استنباط إطار نظري منظم يُعيد تعريف القيم القرآنية ضمن صيغ مؤسسية لعمليتي صنع السياسات والتنظيم الإداري، بما يفضي إلى تحسين أداء الدولة ورفع مستوى الرفاه العام. وقد سعى البحث إلى الدمج بين النظرية النظامية الحديثة وبين المفاهيم القرآنية بغية صياغة نموذج يغطي في آي واحد المبادئ الإلهية ومتطلبات الإدارة العمومية المعاصرة. والميزة في هذا النموذج أنه لا يقتصر على إصلاح الهياكل الإدارية والتنظيمية، بل يعزز أيضاً التنسيق بين السلطات المختلفة، والمجتمع المدني، والقطاع الخاص على أساس القيم القرآنية، وي طرح بديلاً عملياً يمكن تطبيقه في السياقات المحلية مع قابلية التكيف مع التوجهات العالمية. وقد اعتمدت الدراسة المنهج التحليلي - الوصفي مؤطراً بنظرية النظم. وفي المرحلة الأولى جرى تناول التحول المفهومي من الحكومة إلى الحوكمة، ومراجعة مؤشرات الحوكمة

استناداً إلى هذه المقالة: عيسى نيا، رضا (٢٠٢٥). صياغة نموذج نظامي لوظائف الحكومة استناداً إلى التعاليم القرآنية؛ نحو حوكمة رشيدة وفعالة وعادلة في

المجتمع المعاصر. دراسات الحوكمة الإسلامية، ٢١(٢)، ص ٤٨-٦٨. <https://doi.org/10.22081/JISLAMICGO.2025.72413.1036>

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

الرشيدة، وتحليل موقع هذا التحول ضمن الفكر السياسي والإدارة العامة. ثم ركّز على وظيفتين محورتين في الحوكمة، هما: صناعة السياسات والتنظيم أو الضبط، لتحديد التعاليم القرآنية المرتبطة بهما. وشملت المصادر القرآن الكريم وتفسيره المعتمدة، فضلاً عن الأدبيات العلمية في العلوم السياسية والإدارة العامة. وقد جُمعت البيانات بطريقة توثيقية وخضعت لتحليل محتوى نوعي قصد رسم العلاقات بين المفاهيم القرآنية ومكونات الحوكمة على نحو شبكي نظامي. وفي هذا التحليل، عُرضت مبادئ قرآنية مثل العدالة، والشورى، والأمانة، والقسط باعتبارها مدخلات أساسية للنظام، في حين عُرِفَت السياسات التشاركية، والتنظيم العادل، وإعادة التوزيع المنصف، والمساءلة الشفافة باعتبارها مخرجات وظيفية، مع إدراج مفهوم التغذية الراجعة في بعدها الديني والأخروي. أظهرت النتائج أنّ القرآن الكريم إلى جانب تأكيده على الشرعية الإلهية للحكم، يمنح أهمية خاصة لعملية الحوكمة وجودتها، إذ يحدد أنّ السلطة ما هي إلا وعاء ينبغي أن يمتلئ بجواهر قوامه العدالة، والمساورة، والأمانة، ومحاربة الفساد، وصون الكرامة الإنسانية، ونبذ الاستبداد. كما أنّ دراسة نماذج الحكم القرآنية المتمثلة في قصص الأنبياء مثل داوود وسليمان ويوسف (عليهم السلام) تكشف عن ارتباط وثيق بين ممارسة السلطة وبين الحوكمة المرتكزة إلى القيم. وأبان التحليل النظامي للآيات أنّ هذه المبادئ تتفاعل بشكل تبادلي وحركي لتشكيل شبكة وظيفية يكون فيها صنع السياسات والتنظيم محورين رئيسيين يتداخلان مع وظائف أخرى مثل الرقابة، والمساءلة، وتقديم خدمات عادلة، وتيسير الشؤون العامة، وتحقيق توازن السلطات. فعلى سبيل المثال، العدالة التي ورد التأكيد عليها في آيات عديدة مثل قوله تعالى: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (النحل، ٩٠) تعمل كوظيفة تنظيمية لإعادة التوزيع العادل، في حين أنّ مبدأ الشورى الوارد في «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران، ١٥٩) يشكل أساساً للسياسات التشاركية، كما أنّ مبدأ المسؤولية الوارد في «إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (الإسراء، ٣٦) يرتبط بوظائف الرقابة والمساءلة، وحفظ الكرامة الإنسانية كما في قوله تعالى: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ» (النساء، ١٣٥) يرتبط بخدمات إنسانية محورها الكرامة، ومحاربة الفساد كما في «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ» (البقرة، ١٨٨) يرتبط بسياسات الردع والشفافية المالية. وقد صيغت هذه التفاعلات في النموذج المقترح ضمن حلقة مستمرة يُسهّم فيها كل عنصر كمدخل ومخرَج في آن واحد لبقية العناصر. وبذلك يمكن للنموذج النظامي للحوكمة القرآنية أن يشكل استجابة أصيلة ومتكاملة لتحديات الحوكمة المعاصرة، شريطة أن تُدمج هذه الوظائف وتُفَعَّلَ بطريقة متآزرة ومنسجمة في تصميم السياسات وآليات التنفيذ.

الكلمات المفتاحية: الحوكمة، وظائف الحوكمة، نظرية النظم، القرآن الكريم، العدالة، الشورى، الأمانة.

تدوین الگوی سیستمی کارکردهای حکمرانی بر اساس آموزه‌های قرآنی؛ به سوی حکمرانی کارآمد و عادلانه در جامعه‌ی معاصر

رضا عیسی‌نیا

استادیار، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران. r.eisania@isca.ac.ir

چکیده

حکمرانی مطلوب در عصر حاضر صرفاً به معنای توزیع قدرت یا اعمال اقتدار نیست، بلکه فرآیندی پویا، سیستمی و چندبازگیری است که به هماهنگی، سیاست‌گذاری، ارائه خدمات عمومی و تنظیم‌گری حوزه‌های مختلف جامعه می‌پردازد. در شرایط جهانی شدن، پیچیدگی مسائل، افزایش مطالبات شهروندان و گسترش نهادهای فراملی، ناکارآمدی رویکردهای سنتی حکومت‌محور آشکار شده است. از این رو، «حکمرانی خوب» به عنوان پارادایمی جایگزین مطرح شده که بر اصولی چون عدالت، مشورت، شفافیت، پاسخ‌گویی، مشارکت و کارآمدی تأکید دارد. در جوامع اسلامی، قرآن کریم به عنوان منبع اصیل الهی دارای ظرفیت‌های غنی برای تدوین الگوهای حکمرانی است که این اصول را نه صرفاً به عنوان اخلاقیات، بلکه به صورت کارکردهای عملیاتی و سیستمی تعریف می‌کند. با این حال، مشکل اساسی آن است که بخش عمده‌ای از نظام‌های حکمرانی موجود، از جمله در جوامع اسلامی، این مبانی را به شکل ساختاریافته و در قالب یک مدل سیستمی روزآمد به کار نمی‌گیرند. به همین دلیل، بهره‌مندی از آموزه‌های قرآنی در عرصه حکمرانی نیازمند بازخوانی مفاهیم کلیدی همچون عدالت، قسط، شورا و امانت‌داری، و ترجمه آن‌ها به طراحی کارکردهایی است که بتوانند با نیازها و چالش‌های حکمرانی معاصر، از جمله شفافیت، مشارکت شهروندی و عدالت اجتماعی، انطباق یابند. این پژوهش با هدف تحلیل سیستمی کارکردهای حکمرانی بر پایه آموزه‌های قرآن و ارائه یک الگوی بومی - اسلامی برای جامعه معاصر انجام شده است. هدف اصلی، استخراج چارچوبی نظام‌مند است که بتواند اصول ارزشی نهفته در قرآن کریم را در قالب کارکردهای سیاست‌گذاری و تنظیم‌گری بازتعریف کند و زمینه بهبود عملکرد دولت و ارتقای رفاه عمومی را فراهم آورد. در این مسیر، تحقیق می‌کوشد از ترکیب نظریه سیستمی و مفاهیم قرآنی، مدلی ارائه دهد که هم اصول الهی و هم الزامات اداره عمومی پیشرفته را پوشش دهد. این مدل، علاوه بر اصلاح ساختارهای تصمیم‌گیری و اجرایی، قادر است هماهنگی میان قوای مختلف، نهادهای مدنی و بخش خصوصی را بر اساس ارزش‌های قرآنی نهادینه کند و الگوی کاربردی و قابل انطباق با شرایط بومی و جهانی ارائه دهد. روش تحقیق، رویکردی تحلیلی - توصیفی با استفاده از مدل نظریه سیستمی است. در گام نخست، مبانی نظری حاکم بر تحول مفهوم حکومت به حکمرانی و شاخص‌های حکمرانی خوب بررسی شده و جایگاه این تحول در چارچوب اندیشه سیاسی و مدیریت

استاد به این مقاله: عیسی‌نیا، رضا (۱۴۰۴). تدوین الگوی سیستمی کارکردهای حکمرانی بر اساس آموزه‌های قرآنی؛ به سوی حکمرانی کارآمد و عادلانه در

جامعه‌ی معاصر. مطالعات حکمرانی اسلامی، ۱(۲)، ص ۴۱-۶۸. <https://doi.org/10.22081/JISLAMICGO.2025.72413.1036>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۴؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۱؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

نوع مقاله: پژوهشی

© ۱۴۰۴ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

عمومی تحلیل گردیده است. سپس، با تمرکز بر دو کارکرد محوری حکمرانی - یعنی سیاست‌گذاری و تنظیم‌گری - آموزه‌های قرآنی مرتبط شناسایی شده‌اند. منابع پژوهش شامل متن قرآن کریم، تفاسیر معتبر و آثار علمی حوزه علوم سیاسی و مدیریت عمومی بوده است. داده‌ها به‌صورت اسنادی گردآوری و با رویکرد تحلیل محتوای کیفی پردازش شده‌اند تا ارتباط میان مفاهیم قرآنی و مؤلفه‌های حکمرانی به‌صورت شبکه‌ای و سیستمی ترسیم گردد. در این فرآیند، اصول قرآنی همچون عدالت، شورا، امانت‌داری و قسط به‌عنوان عناصر ورودی سیستم در نظر گرفته شده و سیاست‌گذاری مشارکتی، تنظیم‌گری عادلانه، بازتوزیع منصفانه و پاسخ‌گویی شفاف به‌عنوان فرایندها و خروجی‌های این سیستم تعریف شده‌اند. بازخورد نیز در دو سطح دنیوی و اخروی مورد توجه قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که قرآن کریم در کنار تأیید مشروعیت الهی حکومت، بر فرآیند حکمرانی و کیفیت اداره جامعه تأکید ویژه دارد و حکومت را ظرفی می‌داند که محتوا و جوهره آن باید بر پایه عدالت، مشورت، امانت‌داری، مبارزه با فساد، حفظ کرامت انسانی و نفی استبداد شکل گیرد. بررسی نمونه‌های حکمرانی پیامبران در قرآن، مانند حضرت داوود، سلیمان و یوسف (ع)، بیانگر پیوند وثیق میان قدرت سیاسی و حکمرانی ارزش‌محور است. تحلیل سیستمی آیات نشان داد که این اصول به‌صورت متقابل و پویا عمل می‌کنند و شبکه‌ای از کارکردها را پدید می‌آورند که در آن سیاست‌گذاری و تنظیم‌گری به‌عنوان دو محور اصلی با سایر کارکردها مانند نظارت، پاسخ‌گویی، ارائه خدمات عادلانه، تسهیل‌گری و توازن قوا در تعامل هستند. به عنوان نمونه، عدالت که در آیات متعددی از جمله نحل، ۹۰ مورد تأکید است، به‌عنوان کارکرد تنظیم‌گری و بازتوزیع عمل می‌کند و مشورت (آل عمران، ۱۵۹) بستر سیاست‌گذاری مشارکتی را فراهم می‌آورد. همچنین، اصل مسئولیت‌پذیری (اسراء، ۳۶) به کارکرد نظارت و پاسخ‌گویی، حفظ کرامت انسانی (نساء، ۱۳۵) به ارائه خدمات انسان‌محور، و مبارزه با فساد (بقره، ۱۸۸) به سیاست‌های بازدارنده و شفافیت مالی پیوند دارد. این تعاملات در الگوی پیشنهادی به‌صورت چرخه‌ای پیوسته دیده شده است که در آن هر کارکرد هم‌زمان نقش ورودی و بازخورد را برای سایر کارکردها ایفا می‌کند. به این ترتیب، الگوی سیستمی حکمرانی قرآنی می‌تواند پاسخی بومی و الهی به نیازهای پیچیده حکمرانی معاصر باشد، به شرط آنکه در طراحی سیاست‌ها و سازوکارهای اجرایی، این کارکردها به‌طور هم‌افزا و منسجم مورد استفاده قرار گیرند.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی، کارکردهای حکمرانی، نظریه‌ی سیستمی، قرآن کریم، عدالت، مشورت، امانت‌داری.

۱. مقدمه

حکمرانی، تنها توزیع قدرت نیست، بلکه فرآیندی پویا و سیستمی است که در آن کنش‌گران مختلف در تعامل با یکدیگر، منابع عمومی را مدیریت و جهت‌دهی می‌کنند. در جوامع معاصر، ضعف عملکرد دولت‌ها در برآوردن نیازهای شهروندی، ضرورت بازنگری در الگوهای حکمرانی را آشکار کرده است. در این میان، جوامع اسلامی با چالشی بنیادین مواجه‌اند: چگونه می‌توان از منابع الهی، به‌ویژه قرآن کریم، برای تدوین الگویی کارآمد، عادلانه و بومی از حکمرانی بهره‌برد؟ اگرچه قرآن کریم مفاهیمی مانند عدالت، مشورت و امانت‌داری را به عنوان اصول اخلاقی حکمرانی برجسته می‌کند، اما تاکنون تلاش‌های کمی برای سیستمی‌سازی این اصول در قالب کارکردهای عملیاتی حکمرانی صورت گرفته است. این پژوهش با استفاده از چارچوب نظری سیستمی، به تحلیل این اصول به عنوان کارکردهای تعاملی و فرآیندی در حکمرانی می‌پردازد و به دنبال تدوین الگویی است که بتواند در جامعه امروزی به ارتقای عملکرد دولت و رفاه عمومی کمک کند. نوآوری این پژوهش در ترکیب نظریه‌ی سیستمی با تحلیل مفاهیم قرآنی است تا نه تنها ابعاد اخلاقی، بلکه ابعاد ساختاری و فرآیندی حکمرانی اسلامی تبیین شود. این رویکرد، امکان طراحی الگویی کاربردی از حکمرانی را فراهم می‌کند که با چالش‌های معاصر هماهنگ است.

۲. چارچوب نظری و چارچوب مفهومی: سیر تحول از «حکومت» به «حکمرانی»

۲-۱. چارچوب مفهومی

در گذار از حکومت به حکمرانی، گرایشی آشکار قابل شناسایی است: تأکید بر «حکمرانی خوب»^۱ که بر اصولی چون مشارکت، پاسخگویی، شفافیت، اثربخشی و کارایی استوار است. در نگاه سنتی، حکومت؛ مفهومی بود که به نهادهای رسمی اعمال قدرت، نظیر دولت و ساختارهای بروکراتیک، اطلاق می‌شد. این نگاه بر تمرکز قدرت در سطح دولت و حاکمیت مطلق آن بر منابع، تصمیمات و اقتدار سیاسی تأکید داشت. چنین ساختاری در طول قرن‌ها از ثبات نسبی برخوردار بود.^۲ اما از اواسط قرن نوزدهم میلادی،

۱. Good Governance. حکمرانی خوب یا اجماع واشنگتنی محصول نقد دولت‌گرایی موجود در رویکردهای دولت رفاه و نیز الگوی مداخله‌ی برنامه‌ریزی مرکزی شوروی بوده در دهه‌ی هفتاد و هشتاد به راه افتاد و به یک دستور کار روشن و دامنه‌دار برای اصلاح بخش دولتی با هدف آزادسازی و خصوصی‌سازی منجر شد که به عنوان نسخه به کشورهای مختلف ارائه شد (کاظمی، ۱۳۹۴، ص ۱۴۹).

۲. حکومت، یعنی دلالیت کردن به فرایندهای رسمی و نهادی که در سطح ملی برای حفظ نظم عمومی و آسان‌کردن کنش اجتماعی به کار می‌رود؛ بنابراین، اصل کارکردهای اصلی حکومت عبارتند از: قانون‌گذاری، اجرای قانون و تفسیر قانون (قضات). در بعضی موارد قوه مجریه را مساوی با دولت می‌گیرند (هیوود، ۱۳۸۹، ص ۴۴۶) و در نگاه ماکس وبر، دولت یعنی نوعی نهاد یا اجتماع انسانی که انحصار استفاده مشروع از زور فیزیکی را در چارچوب قلمرویی معین

دگرگونی‌های بنیادینی در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی، منجر به شکل‌گیری چالش‌هایی اساسی در برابر مدل سنتی حکومت شدند. این دگرگونی‌ها عبارتند از:

- (۱) افزایش مشارکت سیاسی شهروندان و گسترش دموکراسی‌های نوین؛
 - (۲) افزایش مطالبات و اعتراضات طبقات فرو دست و گروه‌های اجتماعی مختلف برای دسترسی بیشتر به منابع و حقوق برابر؛
 - (۳) ضرورت تخصصی شدن سیاست‌گذاری و مدیریت عمومی در پاسخ به پیچیدگی‌های فزاینده‌ی مسائل اجتماعی؛
 - (۴) و نهایتاً، پدیده‌ی جهانی شدن که قدرت دولت-ملت‌ها را محدود و نقش نهادهای فراملی و بازیگران غیردولتی را پررنگ‌تر ساخت. (همتی و قزلسفی، ۱۴۰۱، ص ۲۰۹)
- این عوامل موجب شد که بخشی از کارویژه‌های حکومت، مانند ارائه‌ی خدمات عمومی، تنظیم بازار و حتی تصمیم‌سازی‌های کلان، به بازیگران غیردولتی، محلی، یا مشارکتی واگذار گردد. در این فرایند، تمرکز از «دولت» به سوی شبکه‌ای از کنش‌گران متعدد و درهم‌تنیده سوق یافت که هر یک نقشی در فرآیند حکمرانی ایفا می‌کنند (عطار و ابراهیم گل، ۱۳۹۷، ص ۵۸). این روند، نشان‌گر ظهور الگوی حکمرانی شبکه‌ای^۱ است که در آن، مجموعه‌ای از نهادهای رسمی و غیررسمی، بخش خصوصی، نهادهای مدنی و شهروندان، به صورت هم‌افزا در تصمیم‌گیری و اجرای سیاست‌ها مشارکت دارند (غلامپور آهنگر، ۱۳۹۵، ص ۲۰). در چنین بستری، مفهوم «حکمرانی خوب» جایگزین کارآمدی صرف دولت شده است (صدیق سروستانی و همکاران، ۱۳۸۴، ص ۱۵۱). این مفهوم ابتدا توسط اولیور ویلیامسون در سال ۱۹۷۹ در حوزه‌ی اقتصاد نهادی مطرح شد و از دهه‌ی ۱۹۸۰ به بعد، در علوم سیاسی، مدیریت عمومی و توسعه نیز مورد توجه قرار گرفت. در دهه‌ی ۱۹۹۰، اندیشمندانی مانند بورن و گابلر بر این نکته تأکید کردند که دولت باید نقش خود را به سیاست‌گذاری و تضمین خدمات عمومی محدود کند و اجرای عملیات را به ساختارهای مشارکتی یا خصوصی واگذار نماید. در همین راستا، سازمان ملل متحد در مجمع عمومی سال ۱۹۹۵، مفهوم حکمرانی را به عنوان رکن اصلی توسعه‌ی پایدار معرفی و از آن با عنوان «حکمرانی جهانی»^۲ یاد کرد. گزارشی که در این مجمع توسط کمیسیون جهانی حکمرانی ارائه شد، بر مشارکت گسترده، چندسطحی و فراملی در اداره‌ی امور جهان تأکید داشت

برعهده دارد. در نگاه ماکس وبر برای این که یک نهاد تبدیل به دولت شود چهار عنصر و چهار شرط لازم است که عبارتند از زور، انحصار، قلمرومندی و مشروعیت؛ در نگاه وی، شناخت انواع ساختار سیاسی منوط به شناخت کنترل ابزار مادی قدرت سیاسی و اداری است. بشیریه معتقد است که آنچه از نظر وبر متمایزکننده‌ی نهاد حکومت از دیگر نهادهاست، نسبت آن با نوع خاصی از قدرت یا همان قدرت سیاسی است (بشیریه، ۱۳۸۵، ص ۵۶).

1. Network Governance
2. Global Governance

(تاملینسون، ۱۳۸۱، ص ۲۴۸).

به تدریج، حکمرانی به مفهومی فراگیرتر، چندبعدی تر و چندبازیگری تبدیل شد. در این فضا:

♦ کالین اسکات (۲۰۰۳) حکمرانی را به عنوان «مجموعه‌ای از ظرفیت‌ها و منابع برای اعمال قدرت از سوی طیفی از بازیگران دولتی، غیردولتی و فراملی» تعریف می‌کند؛

♦ و بنز (۲۰۱۱)^۱ آن را «فرآیند هدایت، هماهنگی و هم‌افزایی میان واحدهای اجتماعی درون نظام‌های نهادی‌شده» می‌داند (امامیان و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۸).

بدین ترتیب، حکمرانی از رویکرد سلسله‌مراتبی و متمرکز، به سوی مدل‌های شبکه‌ای^۲، تعاملی و چندسطحی حرکت کرده است. چنین الگویی، امکان پاسخ‌گویی بهتر به نیازهای متنوع، چابکی در تصمیم‌گیری، و ارتقای کیفیت سیاست‌گذاری عمومی را فراهم می‌سازد. آنچه در این گذار اهمیت دارد، تغییر نگاه از «کنترل بالا به پایین» به «هماهنگی افقی و مشارکتی» است؛ امری که در ادبیات حکمرانی به عنوان یکی از نشانه‌های بلوغ مدیریت عمومی نوین تلقی می‌شود. تحول از «حکومت» به «حکمرانی»، نشان‌دهنده‌ی گذار از ساختارهای سلسله‌مراتبی به سمت سیستم‌های چندبازیگری و تعاملی است. در این چارچوب، حکمرانی، دیگر مختص دولت نیست، بلکه شامل شبکه‌ای از نهادها، بخش خصوصی و شهروندان است که در فرآیند تصمیم‌گیری و اجرا مشارکت دارند. این نگرش، با چارچوب نظری سیستمی که بر ورودی، فرآیند، خروجی و بازخورد تأکید دارد، هم‌خوانی دارد. قرآن کریم نیز با تأکید بر شورا (شوری، ۳۸)، عدل (نساء، ۵۸)، و امانت‌داری (احزاب، ۵۸)، اصولی سیستمی از حکمرانی ارائه می‌دهد که در آن، تعهد به عدالت، ورودی سیستم، مشاوره و شفافیت فرآیند، بازتوزیع منصفانه خروجی، و پاسخ‌گویی در دنیا و آخرت بازخورد محسوب می‌شود. این دیدگاه، حکمرانی را نه به عنوان یک ساختار ثابت، بلکه سیستمی پویا می‌نگرد که در آن کارکردها به صورت تعاملی و پویا عمل می‌کنند. در ادامه، با تمرکز بر دو کارکرد محوری سیاست‌گذاری و تنظیم‌گری، این مدل سیستمی در روشنائی آیات قرآن تحلیل خواهد شد.

۲-۱- وجوه تمایز حکومت و حکمرانی: از ساختار به فرآیند

دونالد کتل (۲۰۰۲)^۳ تمایز مهمی بین حکومت و حکمرانی ایجاد می‌کند: حکومت، فراساختار نهادی است که از طریق آن سیاست‌ها به قانون و خط‌مشی تبدیل می‌شوند، در حالی که حکمرانی محصول

1. Benz

۲. برای اطلاع بیشتر از حکمرانی شبکه‌ای، مدل‌های شبکه‌ای و انواع شبکه‌ها (۱- شبکه‌های مشارکتی ۲- شبکه‌های متشکل از سازمان هدایت‌کننده ۳- شبکه‌های متشکل از یک سازمان اجرایی بیرونی) (غلامپور آهنگر، ۱۳۹۵، ص ۲۵).

3. Kettl

تعامل پویای دولت، شهروندان و نهادهای عمومی در فرآیند سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و ارائه‌ی خدمات است (صانعی، ۱۳۸۵، ص ۲۹). این تمایز، گذار از رویکرد کنترل‌محور به همکاری‌محور را نشان می‌دهد. برای درک بهتر این تمایز، می‌توان به چهار وجه کلیدی اشاره کرد (نقیب‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۲۹).

حکمرانی	حکومت
افقی، شبکه‌ای، تعاملی	عمودی، سلسله‌مراتبی (بالا به پایین)
اقتناع، مذاکره، اجماع	دستور، اجبار، قانون‌گذاری
توزیع‌شده بین دولت، بخش خصوصی، جامعه مدنی ^۱	متمرکز در دولت
دولت، شهروندان، سازمان‌های مردم‌نهاد، نهادهای فراملی	دولت و نهادهای بوروکراتیک
	بازیگران

این تمایز، حکمرانی را نه به عنوان جایگزین حکومت، بلکه به عنوان سیستمی پیچیده و چندبازایی تعریف می‌کند که در آن کارکردها به صورت پویا و متقابل عمل می‌کنند. این دیدگاه، امکان تلفیق اصول قرآنی با چارچوب نظری سیستمی را فراهم می‌سازد.

۲-۱-۲. تفکیک مفهومی حکومت و حکمرانی از منظر قرآن کریم

قرآن کریم، هرچند از واژه «حکمرانی» به صورت مدرن استفاده نمی‌کند، اما تفکیک محتوایی بین اختیار سیاسی (حکومت) و شیوه‌ی اداره (حکمرانی) ایجاد می‌کند.

❖ حکومت: تجلی قدرت و مشروعیت الهی

قرآن، واژه‌ی «ملک» را برای نشان دادن حکومت به کار می‌برد که دلالت بر قدرت سیاسی و حاکمیت الهی دارد:

«إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» (بقره، ۲۴۷)؛ نشان‌دهنده‌ی اعطای حکومت به‌عنوان نعمت الهی.

«فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» (مائده، ۵۴)؛ تأکید بر جایگزینی حکومت فاسد با حکومتی متعهد به ارزش‌های الهی.

❖ حکمرانی: فرآیند اداره بر اساس اصول الهی

در مقابل، قرآن بر روش اداره تأکید دارد که با مفهوم حکمرانی مدرن همسواست:

«وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری، ۳۸)؛ مشورت به عنوان اصل بنیادین فرآیند تصمیم‌گیری.

۱. جامعه مدنی در علوم اجتماعی معمولاً در مقابل دولت به حوزه‌ای از روابط اجتماعی اطلاق می‌شود که فارغ از قدرت سیاسی است و مجموعه‌ای از نهادها، مؤسسات، انجمن‌ها و تشکلهای خصوصی و مدنی (غیر خصوصی) را دربرمی‌گیرد (بشیریه، ۱۳۷۴، ص ۳۲۹).

♦ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (نساء، ۵۸)؛ امانت‌داری و عدالت به عنوان اصول حکمرانی.

بنابراین، قرآن حکومت را ظرف، و حکمرانی را محتوا می‌داند: قدرت باید در خدمت عدالت، مشورت و امانت باشد، نه برعکس.

❖ تأملی بر حکومت و حکمرانی پیامبران

یکی از مهم‌ترین راه‌های درک مفهومی این دوگانه، بررسی تجارب پیامبران در قرآن است. پیامبرانی چون حضرت داوود، سلیمان و یوسف (ع)، واجد هر دو مقام نبوت و حکومت بوده‌اند. تحلیل آیات مربوط به آنان، ابعاد عملی و ارزشی این دو مفهوم را نشان می‌دهد:

- حضرت داوود (ع)

- ♦ «وَأَتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ» (بقره، ۲۵۱)؛ ترکیب قدرت (حکومت) و حکمت (حکمرانی).
- ♦ «فَأَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» (ص، ۲۶)؛ عدالت به عنوان فرآیند قضاوت، نه صرفاً قدرت.

- حضرت سلیمان (ع)

- ♦ «وَوَرِّثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ» (نمل، ۱۶)؛ انتقال قدرت با تداوم اصول.
- ♦ «وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُودَ الْجَدَادَ» (انبیاء، ۷۹)؛ مدیریت منابع و طبیعت به عنوان کارکرد اقتصادی و زیستی حکمرانی.

- حضرت یوسف (ع)

- ♦ «اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ» (یوسف، ۵۴-۵۵)؛ تقاضای مدیریت اقتصادی با تأکید بر امانت و تخصص.

این روایت‌ها نشان می‌دهند که حکومت بدون حکمرانی (عدالت، مشورت، امانت) منجر به فساد و انحراف می‌شود، و حکمرانی بدون قدرت سیاسی نمی‌تواند عدالت را تحقق بخشد. این دو، عناصر یک سیستم یکپارچه‌اند.

خروجی و نتیجه‌ی بحث را می‌توان بدین صورت گزارش کرد:

- ♦ «حکومت» در قرآن بیشتر با مفاهیم اقتدار، مشروعیت و ساختار سیاسی گره خورده است.
- ♦ «حکمرانی» بر فرآیند اداره‌ی جامعه، شفافیت، مشارکت و ارزش‌مداری تأکید دارد.
- ♦ تجارب پیامبران الهی در قرآن، پیوند این دو بُعد را به‌خوبی نشان می‌دهد.
- ♦ الگوی مطلوب در اسلام، ترکیب این دو بُعد در جهت تحقق عدالت، هدایت و رشد اجتماعی است.

۲-۱-۳. اصول و مصادیق حکمرانی در قرآن کریم

قرآن کریم، اگرچه از واژه‌ی «حکمرانی» استفاده نمی‌کند، اما چارچوبی سیستمی از اصول حکمرانی

ارائه می‌دهد که می‌توان آنها را به عنوان کارکردهای بنیادین در نظر گرفت. در ادامه، این اصول به صورت سیستمی و کاربردی تحلیل می‌شوند.

سیاست‌های عدالت‌محور، مالیات عادلانه، برنامه‌های حمایتی	تضمین توزیع عادلانه منابع، دسترسی برابر به خدمات	کارکرد تنظیم‌گری و بازتوزیع	عدالت (نحل، ۹۰)
شوراهای محلی، گفت‌وگوهای سیاسی، سامانه‌های مشارکت دیجیتال	گنجانیدن نخبگان، شهروندان و نهادهای مدنی در تصمیم‌گیری	کارکرد سیاست‌گذاری مشارکتی	مشورت (آل عمران، ۱۵۹)
نظارت پارلمانی، حسابرسی مستقل، شکایت‌گیری آنلاین	شفافیت در عملکرد، گزارش‌دهی، پاسخ به شهروندان	کارکرد نظارت و پاسخگویی	مسئولیت‌پذیری (اسراء، ۳۶)
قانون‌گذاری ضدتبعض، سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی	تضمین حقوق اقلیت‌ها، دسترسی برابر، امنیت	کارکرد ارائه خدمات انسان‌محور	حفظ کرامت انسانی (نساء، ۱۳۵)
نهادهای نظارتی، شفاف‌سازی، کاهش دسترسی انحصاری	جلوگیری از تمرکز قدرت، تفکیک قوا	کارکرد تسهیل‌گری و توازن قوا	نفی استبداد (قصص، ۸۳)
نهادهای ضدفساد، شفاف‌سازی مالی، حسابرسی عمومی	پیشگیری، کنترل، و برخورد با فساد	کارکرد نظارت و بازداری	مبارزه با فساد (بقره، ۱۸۸)

این جدول، کارکردهای حکمرانی را نه به صورت اخلاقی-کلی، بلکه به عنوان عناصر عملیاتی یک سیستم حکمرانی اسلامی نشان می‌دهد. هر اصل قرآنی، ورودی یا عمل‌گر فرآیندی در سیستم محسوب می‌شود. به تعبیری، جمع‌بندی و خروجی مبحث اصول و مصادیق حکمرانی در قرآن بدین قرار است که اصول مذکور نشان می‌دهد که حکمرانی در منطق قرآن، ترکیبی از کارآمدی اجرایی و تعالی اخلاقی است.

هدف از حکمرانی، نه فقط اداره‌ی بهتر جامعه، بلکه تحقق عدالت، عزت انسان و ارزش‌های الهی در ساختارهای اجتماعی است. این اصول می‌توانند پایه‌ای محکم برای طراحی الگوی حکمرانی اسلامی-قرآنی و پاسخ‌گویی به چالش‌های معاصر جوامع اسلامی باشند.

۴-۱-۲. تفکیک کارکرد^۱ و عملکرد^۲

در تحلیل نظام‌های حکمرانی، تمایز میان دو مفهوم «کارکرد» و «عملکرد» اهمیت بنیادینی دارد. این دو، گرچه گاه به جای یکدیگر به کار می‌روند، اما از حیث معناشناسی، فلسفه‌ی وجودی و جایگاه تحلیلی، تفاوت‌های قابل توجهی دارند که غفلت از آن‌ها می‌تواند به برداشت‌های نادرست در ارزیابی نهادهای حکمرانی منجر شود (شجاعی زند، ۱۳۹۱، صص ۷۵-۱۰۷).

1. Function

2. Performance

◆ عملکرد

مفهوم عملکرد ناظر بر واقعیت‌ها و نتایج حاصل از فعالیت‌های یک نهاد، فرد یا سیستم در گذشته یا حال است. عملکرد، بازتاب‌دهنده‌ی آن چیزی است که در عمل تحقق یافته و می‌تواند به صورت ملموس و قابل مشاهده ارزیابی شود. عملکردها برای افراد، محبوبیت، اعتبار و اعتماد کسب می‌کنند (ریمون و بوریکو، ۱۳۶۹، ص ۸۸)

+ ویژگی‌ها:

- امری پسینی و توصیفی است؛
- بر دستاوردهای واقعی و خروجی‌های عینی تمرکز دارد؛
- تابع متغیرهایی چون: منابع در دسترس، محدودیت‌های محیطی، ساختار سازمانی، و وضعیت زمینه‌ای است؛
- معیار سنجش آن معمولاً تجربی، آماری، یا استنادی است.
- به عنوان مثال، عملکرد یک نهاد مانند «وزارت آموزش» را می‌توان با شاخص‌هایی همچون نرخ سواد، دسترسی آموزشی، عدالت آموزشی، کیفیت مدارس، و رضایت‌مندی مردم مورد سنجش قرار داد.
- در فضای حکمرانی، عملکرد مطلوب اغلب منجر به اعتماد عمومی، مشروعیت اجتماعی و افزایش سرمایه‌ی سیاسی نهاد یا شخص می‌شود.

◆ کارکرد

در مقابل، کارکرد، مفهومی پیشینی، هنجاری و مأموریت‌محور دارد. کارکرد، به وظیفه یا نقش مورد انتظار از یک جزء (فرد، نهاد، یا سیستم) اشاره دارد که در ساختار کلان سیستم تعریف شده است.

+ ویژگی‌ها:

- امری نظری و از پیش تعیین شده است؛
- مبتنی بر فلسفه‌ی وجودی و غایت‌گرایی سیستم است؛
- جنبه‌ای هدف‌مند، ارزشی و تجویزی دارد؛
- نقطه‌ی مرجع برای ارزیابی عملکرد محسوب می‌شود (شجاعی زند، ۱۳۹۱، صص ۷۵-۱۰۷)
- به بیان ساده، کارکرد به این سؤال پاسخ می‌دهد: این نهاد برای چه هدفی به وجود آمده است و قرار است چه نقشی را ایفا کند؟ برای مثال، کارکرد یک نهاد قضایی، تضمین عدالت، حفظ حقوق مردم، و اجرای قانون است. حال اگر در عملکرد واقعی، این نهاد از عدالت فاصله بگیرد، می‌توان گفت که کارکرد مورد انتظار محقق نشده است. از منظر نظریه‌ی سیستم‌ها، هر جزء در یک سیستم کل‌گرا، بر اساس کارکردهای از پیش تعریف شده، در تعامل با سایر اجزاء ایفای نقش می‌کند. در این دیدگاه، کارکرد، حکم «چرایی وجودی» جزء را دارد، در حالی که عملکرد، بازتاب «چگونگی تحقق آن کارکرد» است.

♦ مقایسه تطبیقی

شاخص	کارکرد	عملکرد
نوع	پیشینی، هنجاری، تجویزی	پسینی، توصیفی، تجربی
تمرکز	وظیفه‌ی مورد انتظار، فلسفه‌ی وجودی	دست‌آورد واقعی، نتیجه‌ی عملی
سطح تحلیل	هدف‌محور، نظری و سیستمی	نتیجه‌محور، عینی و میدانی
نسبت به ارزیابی	معیار ارزیابی عملکرد	موضوع ارزیابی، وابسته به تحقق کارکرد
تأثیرات	شکل‌دهنده به سیاست‌گذاری کلان	شکل‌دهنده به اعتماد عمومی و کارآمدی اجرایی

جمع‌بندی و خروجی مبحث تفکیک مفهومی «کارکرد» و «عملکرد» این است که در ادبیات حکمرانی، تفکیک کارکرد و عملکرد کمک می‌کند تا میان انتظارات نظام‌مند و دستاوردهای واقعی تمایز گذاشته شود. این تمایز تحلیلی، به‌ویژه در آسیب‌شناسی نهادهای حکومتی، امری ضروری است. عملکرد یک نهاد می‌تواند تحت تأثیر محدودیت‌های ساختاری، چالش‌های محیطی یا سوءتدبیرها، از کارکرد مورد انتظار فاصله بگیرد. بنابراین، برای ارتقاء سطح حکمرانی، لازم است هم به بازتعریف کارکردهای به‌روز و بومی، و هم به ارتقاء عملکرد از طریق توانمندسازی و اصلاح ساختار توجه شود. در الگوی قرآنی حکمرانی نیز، کارکردها (مانند عدالت، مشورت، امانت‌داری) نقش اهداف بنیادین دارند و عملکرد انبیاء، خلفا و حاکمان، در نسبت با تحقق این کارکردها سنجیده می‌شود. در نهایت می‌توان ادعا کرد که این بخش، زمینه‌ای نظری برای بخش‌های بعدی فراهم می‌کند تا کارکردهای حکمرانی در قرآن، نه صرفاً به‌عنوان آرمان‌هایی اخلاقی، بلکه به‌عنوان «وظایف سیستمی» در نظر گرفته شوند و عملکرد واقعی نظام‌های اسلامی با آن‌ها سنجیده شود.

۲-۲. چارچوب نظری

۲-۲-۱. تعریف و ویژگی‌های نظام^۱

از منظر لغوی، «سیستم» به مجموعه‌ای از اجزا یا عناصر اطلاق می‌شود که در چارچوبی منسجم، به‌صورت هماهنگ و هدفمند با یکدیگر در تعامل اند و در مجموع، یک کل پیچیده، پایدار و هدف‌دار را شکل می‌دهند.^۲ فرهنگ لغت وبستر، سیستم را «گروهی از عناصر که به‌طور منظم در تعامل یا وابستگی متقابل اند و یک واحد یکپارچه را شکل می‌دهند» تعریف کرده است؛ مانند نظام‌های اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی.^۳ از منظر مفهومی، سیستم نه فقط یک ساختار فیزیکی یا سازمانی، بلکه شبکه‌ای از روابط میان اجزایی است که برای تحقق اهداف معینی طراحی شده است. در این روش براین توجه داریم که

1. System

2. dictionary.com

3. merriam-webster.com

مشاهده‌ی کل، نیازمند درک همزمان ساختار، عملکرد و فرایند همراه با محیط است (استرمن، ۱۳۹۵، ص ۱۷۴). در نظریه‌های کلاسیک نظام‌ها، مانند آنچه ژان بلاندل ارائه کرده، سیستم سیاسی مجموعه‌ای از ساختارها است که از طریق «کارویژه‌هایی» که دارای الزام و تعهدند، به هم پیوند خورده‌اند. در این الگو، ماشین حکومت به عنوان بخش مرکزی سیستم، وظیفه‌ی تخصیص ارزش‌ها، اعمال اقتدار و تأمین ثبات اجتماعی را بر عهده دارد (بلاندل، ۱۳۷۸، صص ۳۲-۴۶). از دیدگاه نظریه‌پردازان سیستمی همچون تالکوت پارسونز و برتالنی، ویژگی کلیدی سیستم، تعامل پویا و وابستگی متقابل اجزا است، به گونه‌ای که کل، بیش از مجموع اجزای آن است.

در چارچوب نظریه‌ی سیستمی:

♦ کارکردها = ورودی‌های ارزشی و هنجاری (مثل عدالت، مشورت)

♦ عملکرد = خروجی سیستم که بازخورد می‌دهد

♦ بازخورد = ارزیابی عملکرد در قبال کارکردهای قرآنی (آیا عدالت رعایت شده؟ آیا مشورت انجام شده؟)

❖ مقایسه‌ی تطبیقی

ماهیت	هنجاری، تجویزی	توصیفی، تجربی
سطح	سیستمی، اهداف	میدانی، نتایج
معیار	اصول قرآنی (عدالت، امانت)	شاخص‌های عملیاتی
نقش	معیار ارزیابی	موضوع ارزیابی

در الگوی قرآنی، کارکردها از قبل تعیین شده‌اند (مثل عدالت، مشورت) و عملکرد حاکمان (مثل یوسف، داوود) بر اساس تحقق این کارکردها سنجیده می‌شود. بنابراین، کارکردهای قرآنی، نقش «وظایف سیستمی» را ایفا می‌کند.

خروجی و جمع‌بندی مطالب و مباحث تا اینجا نشان داد که:

(۱) قرآن کریم از تمایز مفهومی بین حکومت (قدرت) و حکمرانی (شیوه‌ی اداره) حمایت می‌کند.

(۲) اصول قرآنی (عدالت، مشورت، امانت) نه آرمان‌های مجرد، بلکه کارکردهای سیستمی هستند که می‌توانند در جامعه‌ی معاصر به کار گرفته شوند.

(۳) تمایز بین کارکرد (چه باید کرد) و عملکرد (چه کردیم)، امکان ارزیابی نظام‌های حکمرانی بر اساس معیارهای الهی را فراهم می‌کند.

(۴) این اصول، در کنار چارچوب نظریه‌ی سیستمی، زمینه را برای تدوین الگویی کاربردی و بومی از حکمرانی اسلامی فراهم می‌کند.

۱- نظام به مثابه‌ی سیستم: چارچوبی برای تحلیل حکمرانی

نظام (سیستم) به مجموعه‌ای از عناصر متصل و وابسته به هم گفته می‌شود که در تعامل پویا، به منظور تحقق اهداف مشترک، یک کل منسجم را شکل می‌دهند (چیلکوت، ۱۳۹۸، ص ۳۵) برخلاف دیدگاه تک جزئی، نظریه‌ی سیستمی بر کل نگری، وابستگی متقابل، ظهورگرایی و بازخورد تأکید دارد (علاقه‌بند، ۱۳۸۱، صص ۱۲۰-۱۲۱): یعنی کل بیش از مجموع اجزا است و عملکرد هر جزء به تعامل آن با سایر اجزا بستگی دارد.

در تحلیل حکمرانی، این چارچوب امکان می‌دهد تا کارکردهای حکمرانی نه به صورت مستقل، بلکه به عنوان عناصر یک سیستم پویا مورد بررسی قرار گیرند که در آن:

✦ **ورودی:** انتظارات شهروندی، منابع، و ارزش‌های الهی (قرآنی)

✦ **فرآیند:** تصمیم‌گیری، اجرای سیاست، نظارت

✦ **خروجی:** عدالت، رفاه عمومی، ثبات اجتماعی

✦ **بازخورد:** نقد، شورا، امر به معروف، رضایت مردم

۲- نظام سیاسی به مثابه‌ی سیستم کل نگر

نظام سیاسی، از دیدگاه سیستمی، فرآیندی است که در آن نیازها و فشارهای اجتماعی (ورودی) از طریق نهادهای تصمیم‌گیری به سیاست‌های عمومی (خروجی) تبدیل می‌شود و از طریق بازخورد اصلاح می‌شود. این نگرش، نظام سیاسی را فراتر از دولت، به عنوان شبکه‌ای از نهادها (دولت، شورا، جامعه‌ی مدنی، رسانه) می‌نگرد. در این مقاله، نظام حکمرانی اسلامی به عنوان یک سیستم مفهومی تحلیل می‌شود که در آن، قرآن کریم به عنوان منبع ارزش‌های ورودی و معیارهای ارزیابی عمل می‌کند.

۳- ویژگی‌های کلیدی نظام‌های سیاسی

چندجزئی بودن	وجود نهادهای مختلف (دولت، شورا، امت، قضاوت)	آیه‌ی ۳۸ شوری: «وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ»
ظهورگرایی	عدالت و ثبات اجتماعی، نتیجه‌ی تعامل عناصر است	آیه‌ی ۷ نساء: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»
الگوی ارتباطی	روابط مشورتی، نظارتی، امر به معروف	آیه‌ی ۱۰۴ آل عمران: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ»
وابستگی متقابل	تأثیر متقابل حاکم و محکوم	آیه‌ی ۱۱ حجرات: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

این جدول، ویژگی‌های سیستمی را به آیات قرآنی پیوند می‌زند و نشان می‌دهد که قرآن از ابتدا به این مفاهیم سیستمی توجه داشته است.

۴- رویکرد سیستمی در تحلیل حکمرانی

رویکرد سیستمی، تحلیل حکمرانی را از دو سطح انجام می‌دهد:

✦ **ساختاری:** چه نهادهایی وجود دارند؟

✦ **کارکردی:** چگونه با هم تعامل می‌کنند؟

این دیدگاه، اجازه می‌دهد تا کارکردهای حکمرانی (سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری، نظارت و غیره) نه به صورت اجزای منفرد، بلکه به عنوان عناصر یک فرآیند پویا مورد بررسی قرار گیرند.

۲-۲. تحلیل سیستمی حکمرانی از منظر قرآن کریم

در این مقاله، نظام حکمرانی قرآنی به عنوان یک سیستم پویا تحلیل می‌شود که در آن کارکردها بر اساس اصول الهی تعریف شده و در تعامل با یکدیگر، به تحقق عدالت و رفاه عمومی منجر می‌شوند.

۲-۳. ساختار نظام سیاسی در قرآن

تأمین ارزش‌های بنیادین ورودی سیستم	حاکمیت الهی، عدالت، مشورت، امانت	مخازن تغذیه‌کننده
عناصر اجرایی و نظارتی	امت، شورا، امر به معروف، قضاوت	اجزاء (نهادهای)
تفکیک نظام اسلامی از نظام‌های سکولار	حاکمیت الهی، مشروعیت دینی	مرزهای سیستم
توزیع قدرت و جلوگیری از تمرکز	رهبری عادل، مشارکت مردم	شبکه قدرت

این ساختار، با تأکید بر مشارکت و عدالت، از مدل‌های سلسله‌مراتبی فاصله می‌گیرد.

۲-۴. کارکردهای نظام حکمرانی در قرآن (تحلیل فرآیندی)

در این بخش، کارکردهای حکمرانی بر اساس چارچوب شش‌گانه (سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری، تسهیل‌گری، بازتوزیع، نظارت، ارائه‌ی خدمات) تحلیل شده و با آیات قرآنی پیوند داده می‌شوند.

حاکم موظف به مشورت با نخبگان و مردم در تعیین خطمشی‌ها	«وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران، ۱۵۹)	سیاست‌گذاری
قانون‌گذاری و اجرای قانون بر اساس عدالت	«يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» (ص، ۲۶)	تنظیم‌گری
فراهم کردن زیرساخت‌ها و امکانات برای رشد اجتماعی	«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (أنفال، ۶۰)	تسهیل‌گری
توزیع منصفانه منابع و جلوگیری از تمرکز ثروت	«وَأَتَيْنَاهُمُوهُنَّ فِتْنًا» (نساء، ۲۰)	بازتوزیع
نقش امت در نظارت بر حکومت و مطالبه‌ی پاسخ‌گویی	«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل عمران، ۱۰۴)	نظارت
تأمین نیازهای اساسی مردم به عنوان وظیفه‌ی اخلاقی و سیاسی	«وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِمُ لِلْمَسْكِينِ وَالْيَتِيمِ وَالْأَسِيرِ» (إنسان، ۸)	ارائه‌ی خدمات

این جدول، کارکردهای حکمرانی را نه به صورت کلی، بلکه با اشاره به نحوه کاربست آیات در فرآیند حکمرانی (نکته ۵) نشان می‌دهد.

۲-۵. سه اصل مکمل تحلیل سیستمی حکمرانی اسلامی

۱) تعامل و مشارکت

– قرآن بر مشارکت مردم در امر عامه تأکید دارد: «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری، ۳۸)

– این اصل، سیستم را از بالا به پایین، به تعاملی تبدیل می‌کند.

۲) تأثیرپذیری متقابل

– حکومت بر جامعه تأثیرگذار و جامعه نیز از طریق نقد، شورا و امر به معروف بر حکومت تأثیر می‌گذارد.
– «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (حجرات، ۱۱)؛ نشان‌دهنده پویایی دوسویه.

۳) بازخورد کارآمد

– امر به معروف و نهی از منکر، شورا، و نقد سازنده، سازوکارهای بازخورد دینی هستند.
– این بازخوردها، سیستم را خوداصلاح‌گر می‌کنند و از انحراف جلوگیری می‌کنند.

۲-۶. جمع‌بندی چارچوب نظری

تحلیل سیستمی، امکان تدوین الگویی کاربردی از حکمرانی اسلامی را فراهم می‌کند که:

- ✦ کارکردهای حکمرانی را بر اساس آموزه‌های قرآنی تعریف می‌کند،
 - ✦ آنها را در فرآیندی پویا و تعاملی قرار می‌دهد،
 - ✦ و از طریق بازخورد، امکان اصلاح و بهبود عملکرد را فراهم می‌سازد.
- این رویکرد، نه تنها ابعاد اخلاقی حکمرانی را حفظ می‌کند، بلکه آن را به یک سیستم مدیریتی قابل اجرا در جامعه‌ی معاصر تبدیل می‌کند.

۲-۳. تحلیل سیستمی حکمرانی قرآنی: ارکان و پویایی‌ها

۳-۱. نظام حکمرانی قرآنی: الگویی سیستمی برای بهبود عملکرد دولت و رفاه عمومی

نظام حکمرانی قرآنی، یک سیستم پویا و ارزش‌محور است که با ترکیب اصول الهی و کارکردهای مدیریتی معاصر، به دنبال تحقق عدالت، امنیت و رفاه عمومی است. این نظام تنها بر اخلاق تأکید ندارد، بلکه ساختارهای عملیاتی برای تحقق اهداف اجتماعی فراهم می‌کند. هدف اصلی این نظام، ارتقای عملکرد دولت و پاسخ‌گویی مؤثر به نیازهای جامعه معاصر است. مشروعیت قدرت در این سیستم، نه از زور یا نسب، بلکه از رعایت اصول الهی (عدالت، مشورت، امانت‌داری)، رضایت مردم و پاسخ‌گویی به خدا و جامعه نشأت می‌گیرد.

۲-۳-۲. اجزای نظام حکمرانی قرآنی (ساختارهای کلیدی سیستم)

در چارچوب سیستمی، اجزای اصلی نظام حکمرانی قرآنی عبارتند از:

«أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ» (نساء، ۵۹)	هدایت، تصمیم‌گیری، اجرای احکام	رهبران (اولوالامر)
«فَأَحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» (ص، ۲۶)	اقامه‌ی عدالت، داوری بی‌طرفانه	قضات
«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (نساء، ۵۸)	اجرای قوانین با تخصص و امانت	کارگزاران (عاملین)
«وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ يَبْنِيهِمْ» (شوری، ۳۸)	مشارکت، نظارت، نقد سازنده	مردم (امت)

این اجزاء، نه به صورت سلسله‌مراتبی، بلکه در شبکه‌ای تعاملی عمل می‌کنند که در آن، هر جزء به عنوان یک عامل فعال در فرآیند حکمرانی مداخله دارد.

۲-۳-۳. تعامل درون سیستمی و هم‌افزایی (پویایی سیستم)

کارایی نظام حکمرانی قرآنی، وابسته به کیفیت تعامل میان اجزا است. این تعامل بر اصول زیر استوار است:

- ♦ **شفافیت:** دسترسی عمومی به تصمیمات و منابع
 - ♦ **اعتماد:** بر اساس امانت‌داری و پاسخ‌گویی
 - ♦ **پاسخ‌گویی:** پیش‌زمینه‌ی ایجاد اعتماد
 - ♦ **مشورت:** مکانیسم تصمیم‌گیری مشارکتی «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران، ۱۵۹)
- این تعامل، سیستم را خوداصلاح‌گر می‌کند: هرگاه یک جزء از مسیر منحرف شود، سایر اجزا (مردم، قضات، کارگزاران) از طریق بازخورد، سیستم را اصلاح می‌کنند.

۲-۳-۴. سازوکارهای بازخورد در حکمرانی قرآنی (نقش نظارت و اصلاح)

بازخورد، قلب پویایی سیستم است. نظام حکمرانی قرآنی از مکانیسم‌های بازخورد الهی و اجتماعی بهره می‌برد.

«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل عمران، ۱۰۴)	نظارت عمومی، جلوگیری از فساد	امر به معروف و نهی از منکر
«وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ يَبْنِيهِمْ» (شوری، ۳۸)	تقویت مشارکت و کیفیت تصمیم	شورا و مشورت
«وَأَوْصَىٰ بِهَا لُقْمَانُ ابْنَهُ» (لقمان، ۱۳)	اصلاح رفتار قدرت	نصیحت به حاکمان
«إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بَقِيَهُ حَتَّىٰ يَجْزِيَا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱)	افزایش شفافیت و پاسخ‌گویی	نظارت مردمی

این سازوکارها، امکان تشخیص انحرافات و اصلاح تدریجی را فراهم می‌کنند و سیستم را از استبداد و فساد دور نگه می‌دارند.

۲-۳-۵. تحلیل سیستمی زیرنظام‌های قرآنی (نمونه‌های کاربردی)

با استفاده از چارچوب ورودی-فرآیند-خروجی-بازخورد^۱، می‌توان زیرنظام‌های حکمرانی را تحلیل کرد.

نظرسنجی، گزارش‌های مالی	کاهش فقر، عدالت اجتماعی	توزیع عادلانه، مبارزه با ربا	قوانین شرعی، منابع، زکات	اقتصادی
شکایات، ارزیابی عملکرد	احقاق حق، اعتماد به قانون	دادرسی بی‌طرفانه	قضات متعهد، شهادت عادلانه	قضایی
نقد عمومی، امر به معروف	ثبات، مشروعیت	تصمیم‌گیری مشارکتی	انتخاب رهبری عادل، مشورت	سیاسی

این تحلیل، نشان می‌دهد که قرآن نه تنها اصول کلی دارد، بلکه چارچوب عملیاتی برای تحقق آنها فراهم کرده است.

۲-۳-۶. کارکردهای بنیادین نظام حکمرانی از منظر قرآن

قرآن کریم، کارکردهای حکمرانی را نه به صورت آرمانی، بلکه به عنوان وظایف سیستمی تعریف می‌کند:

- ۱) برقراری عدالت (فرآیند تنظیم‌گری و بازتوزیع)
 - ۲) تأمین امنیت (فرآیند سیاست‌گذاری دفاعی و داخلی)
 - ۳) ایجاد رفاه و توسعه (فرآیند ارائه خدمات و تسهیل‌گری)
 - ۴) تعلیم و تربیت (فرآیند فرهنگی و اجتماعی)
 - ۵) صیانت از ارزش‌ها (فرآیند نظارت و هدایت اخلاقی)
- این کارکردها، همزمان و متعادل باید اجرا شوند، زیرا تمرکز بر یکی به تهنایی، سیستم را ناپایدار می‌کند.

۲-۳-۷. اصل تعادل در تحقق کارکردها (پویایی سیستم)

قرآن اصل «میزان» (ترازو) را به عنوان نماد تعادل در هستی و حکمرانی معرفی می‌کند: «وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ» (الرحمن، ۷)

در حکمرانی، این اصل یعنی:

- ✦ عدم تمرکز صرف بر اقتصاد بدون عدالت
 - ✦ عدم توجه انحصاری به امنیت بدون آزادی
 - ✦ توازن میان توسعه‌ی مادی و معنوی
- این تعادل، پایداری سیستم را تضمین می‌کند.

۲-۳-۸. مدل سیستمی حکمرانی قرآنی: IPOF

مدل زیر، چارچوبی عملیاتی برای تحلیل و ارزیابی حکمرانی قرآنی فراهم می‌کند.

ورودی‌ها ^۱	اصول قرآنی (عدالت، مشورت)، منابع مالی و انسانی، نیازهای جامعه
فرآیند ^۲	سیاست‌گذاری مشورتی، اجرای امانت‌دارانه، نظارت مستمر
خروجی‌ها ^۳	عدالت، امنیت، رفاه، آموزش، کرامت انسانی
بازخورد ^۴	نقد مردمی، امر به معروف، گزارش‌های نظارتی، اصلاح رویه‌ها

این مدل، امکان ارزیابی عینی عملکرد نظام‌های حکمرانی را بر اساس معیارهای قرآنی فراهم می‌کند.

۲-۳-۹. مثال کاربردی زیرسیستم تحقق عدالت

برای تحلیل کارکرد تنظیم‌گری در قرآن، زیرسیستم عدالت به صورت زیر مدل می‌شود:

ورودی‌ها	قوانین الهی، قضات متعهد، بودجه، نیروی انتظامی
فرآیند	دادرسی عادلانه، نظارت بر اجرای قانون، شفافیت مالی
خروجی‌ها	کاهش تبعیض، احقاق حق، افزایش اعتماد اجتماعی
بازخورد	شکایات مردم، ارزیابی عملکرد قضات، نظرسنجی رضایت

این مدل، نشان می‌دهد که عدالت تنها یک امر اخلاقی نیست، بلکه فرآیندی مدیریتی است که قابل طراحی، اجرا و ارزیابی است.

۳. کارکردهای حکمرانی و نقش آن در سیاست‌گذاری از منظر قرآن

۳-۱. تعریف کارکردهای حکمرانی

حکمرانی، مجموعه‌ای از کارکردهای ساختاریافته است که از طریق آن، امور عمومی هدایت و مدیریت می‌شوند. این کارکردها نه تنها وظایف نهادها، بلکه فرآیندهای تعاملی در یک سیستم حکمرانی پویا را نشان می‌دهند. بر اساس چارچوب سیستمی، سه کارکرد بنیادین حکمرانی عبارتند از:

تأمین‌کنندگی	ارائه خدمات عمومی (آموزش، بهداشت، امنیت)	«وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (أنفال، ۶۰): تأمین زیرساخت دفاعی
توزیع‌کنندگی	توزیع عادلانه منابع و فرصت‌ها	«وَأَتَيْنُمُوهُنَّ قِطَارًا» (نساء، ۲۰): تأکید بر عدالت در توزیع ثروت
تنظیم‌گری	وضع و اجرای قوانین برای نظم اجتماعی	«فَأَحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ» (ص، ۲۶): قضاوت بر حق

1. Inputs
2. Process
3. Outputs
4. Feedback

این کارکردها، در نظام حکمرانی قرآنی، همزمان و تعاملی عمل می‌کنند. همچنین کارکردهای مکملی مانند سیاست‌گذاری، نظارت (راجی و افتخاری، ۱۴۰۱، ص ۱۰۸)، تسهیل‌گری، پاسخ‌گویی و بازتوزیع، نقش تقویت‌کننده‌ی این سه کارکرد اصلی را دارند.

۳-۲. نقش حکمرانی در فرآیند سیاست‌گذاری: رویکردی قرآنی

سیاست‌گذاری، فرآیندی سیستمی و هدفمند است که در آن بایدها و نبایدهای جامعه تعیین می‌شوند. این فرآیند باید:

- ♦ هدفمند (حل مسئله‌ی اجتماعی)،
- ♦ رفتاری (دارای تأثیر واقعی)،
- ♦ فراگیر (از تشخیص تا ارزیابی)،
- ♦ مشارکت‌محور (با دخالت نخبگان و مردم) (اشتریان، ۱۴۰۳، صص ۱۲-۱۳)،
- ♦ و داوری قانونی داشته باشد.

در نظام قرآنی، این فرآیند تنها تحت تأثیر قواعد دینی و مصالح عمومی نیست، بلکه تحت نظارت اصول الهی (عدالت، مشورت، امانت) قرار دارد.

۳-۳. نمونه‌های قرآنی: سیاست‌گذاری الهی و مؤثر

تجربیات پیامبران، الگویی عملی از سیاست‌گذاری مبتنی بر وحی و عقل هستند:

- ♦ حضرت داود(ع): قضاوت عادلانه و حکمرانی بر اساس وحی؛ نمونه‌ای از کارکرد تنظیم‌گری.
- ♦ حضرت سلیمان(ع): استفاده از علم و منابع برای رفاه؛ نمونه‌ای از کارکرد تأمین‌کنندگی.
- ♦ حضرت یوسف(ع): برنامه‌ریزی راهبردی ذخایر غذایی در بحران؛ نمونه‌ای از سیاست‌گذاری بلندمدت و بازتوزیع. این نمونه‌ها، نشان می‌دهند که سیاست‌گذاری در قرآن، نه صرفاً معنوی، بلکه مدیریتی و کاربردی است.

۳-۴. مراحل فرآیند سیاست‌گذاری و نقش حکمرانی قرآنی (تحلیل سیستمی)

با استفاده از چارچوب ورودی- فرآیند- خروجی- بازخورد، نقش حکمرانی قرآنی در هر مرحله از سیاست‌گذاری به شرح زیر است (اشتریان، ۱۴۰۳، ص ۲۴).

تحلیل فقر، فساد، نابرابری	«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل، ۹۰)	توجه به نیازهای جامعه با رویکرد عدالت‌محور	۱) شناسایی مسئله
تشکیل شوراهای تخصصی	«وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران، ۱۵۹)	استفاده از مشورت و نظر کارشناسان	۲) تدوین سیاست

تأیید قوانین توسط نهادهای شرعی	«أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ» (نساء، ۵۹)	تصمیم‌گیری بر اساس شریعت و مصالح عمومی	۳) اتخاذ سیاست
نظارت بر اجرای بودجه	«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ» (نساء، ۵۸)	اجرای عادلانه و امانت‌دارانه	۴) اجرای سیاست
امر به معروف، رسانه، نهادهای نظارتی	«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ» (آل عمران، ۱۰۴)	نظارت مردمی و نهادی	۵) نظارت و ارزیابی
بازنویسی قوانین بر اساس نقد عمومی	«إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱)	اصلاح سیاست بر اساس بازخورد	۶) بازنگری و اصلاح

این جدول، چگونگی کاربست آیات در فرآیند حکمرانی (نکته ۵) را به صورت شفاف و ساختاریافته نشان می‌دهد.

۳-۵. تفاوت‌های فرهنگی و تأثیر آن بر سیاست‌گذاری

فرآیند سیاست‌گذاری در هر جامعه تحت تأثیر ارزش‌های دینی، تاریخی و اجتماعی است. در جوامع اسلامی، قرآن کریم به عنوان منبع ارزش‌های بنیادین، محتوای سیاست‌ها را شکل می‌دهد. برای مثال:

- ♦ در جامعه‌ای که عدالت اولویت اول است، سیاست‌های مالیاتی، عادلانه طراحی می‌شوند.
- ♦ در جامعه‌ای که مشاوره اهمیت دارد، شوراهای محلی نقش محوری دارند.

بنابراین، حکمرانی قرآنی نه الگویی جهانی و یکنواخت، بلکه الگویی بومی و ارزش‌محور است که با هویت جامعه هماهنگ است.

- ♦ جمع‌بندی، خروجی و تحلیل این بخش نشان می‌دهد که:
- ♦ کارکردهای حکمرانی در قرآن، نه صرفاً اخلاقی، بلکه عملیاتی و فرآیندی هستند.
- ♦ حکمرانی قرآنی در تمام مراحل سیاست‌گذاری، نقش محوری دارد و از ورودی تا بازخورد سیستم را هدایت می‌کند.
- ♦ آیات قرآن، نه فقط توصیه‌ی اخلاقی، بلکه الگوهای مدیریتی از سیاست‌گذاری مؤثر ارائه می‌دهند.
- ♦ تلفیق چارچوب سیستمی و آموزه‌های قرآنی، امکان تدوین الگویی کاربردی و اسلامی از حکمرانی را فراهم می‌کند که می‌تواند به بهبود عملکرد دولت و ارتقای رفاه عمومی منجر شود.

۴. نقش حکمرانی در فرآیند تنظیم‌گری از منظر قرآن

۴-۱. تعریف تنظیم‌گری

تنظیم‌گری^۱ یکی از کارکردهای بنیادین حکمرانی است که در آن قدرت حکومتی برای هدایت، نظارت و

کنترل فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به کار گرفته می‌شود. هدف اصلی آن، تضمین منافع عمومی، جلوگیری از فساد و تحقق عدالت است، نه تقویت منافع گروهی یا رانت‌جویی.

در چارچوب نظریه‌ی سیستمی، تنظیم‌گری فرآیندی تعاملی است که شامل موارد ذیل است:

✦ **ورودی:** اصول شرعی، نیازهای جامعه، تهدیدات اقتصادی

✦ **فرآیند:** تدوین، اجرا، نظارت

✦ **خروجی:** نظم اجتماعی، عدالت، امنیت اقتصادی

✦ **بازخورد:** نقد مردمی، امر به معروف، ارزیابی عملکرد

۴-۲. نقش حکمرانی در فرآیند تنظیم‌گری

قرآن کریم، تنظیم‌گری را نه صرفاً ابزار قانون‌گذاری، بلکه فرآیندی ارزش‌محور و عادلانه می‌داند که در خدمت تحقق مصالح عمومی و اهداف الهی است. این فرآیند در تمام مراحل، از تدوین تا اصلاح، تحت نظارت اصول الهی قرار دارد.

در ادامه، نقش حکمرانی قرآنی در هر مرحله از فرآیند تنظیم‌گری بر اساس چارچوب سیستمی و با استناد به آیات، تحلیل می‌شود (امامیان، ۱۳۹۷، ص ۲۱).

قوانین باید از تعدی به حقوق و فساد جلوگیری کنند	«وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمُ بِالْبَاطِلِ» (بقره، ۱۸۸)	تعریف اصول بنیادین تنظیم‌گری (۱) تعیین چارچوب اصولی
تضمین امنیت حقوقی و پابندی به قراردادها	«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده، ۱)	وضع قوانین مبتنی بر شریعت و مصالح عمومی (۲) تدوین قوانین
نهادها باید بی‌طرفانه عمل کنند، حتی در برابر خودشان	«كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ...» (نساء: ۱۳۵)	تشکیل نهادهای مستقل، شفاف و پاسخ‌گو (۳) ایجاد نهادهای تنظیم‌گر
عدالت و حسن نیت، شرط اجرای موفق قوانین	«إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل، ۹۰)	اجرای بدون تبعیض و قاطع قوانین (۴) اجرای عادلانه قوانین
شفافیت و پاسخ‌گویی، پیش‌زمینه نظارت مؤثر	«وَقُلْ أَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ...» (توبه، ۱۰۵)	نظارت مستمر از سوی الهی، نبوی و عمومی (۵) نظارت و ارزیابی
انعطاف‌پذیری و بهبود مستمر سیستم	«إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱)	بازنگری قوانین بر اساس تغییرات جامعه (۶) اصلاح مستمر قوانین
ایجاد فرهنگ مشارکت و پابندی داوطلبانه به قانون	«وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ» (عصر، ۳)	آموزش و ترویج رعایت قانون در جامعه (۷) ترویج فرهنگ تنظیم‌پذیری

این جدول، چگونگی کاربست آیات در فرآیند تنظیم‌گری را به صورت شفاف و سیستمی نشان می‌دهد.

۴-۲-۱. نمونه‌های قرآنی: تنظیم‌گری الهی در عمل

تجربیات پیامبران، نمونه‌های عملی از تنظیم‌گری موثر و الهی هستند:

✦ **حضرت داوود(ع):** قضاوت عادلانه و تنظیم روابط اجتماعی؛ نمونه‌ای از تنظیم‌گری قضایی و اجتماعی

✦ **حضرت سلیمان(ع):** مدیریت تجارت، عمران و دیپلماسی؛ نمونه‌ای از تنظیم‌گری اقتصادی و سیاسی

✦ **حضرت یوسف(ع):** برنامه‌ریزی ذخایر غذایی و مدیریت بحران؛ نمونه‌ای از تنظیم‌گری اقتصادی و مدیریت بحران

این نمونه‌ها نشان می‌دهند که تنظیم‌گری در قرآن، نه صرفاً نظری، بلکه مدیریتی، پویا و کاربردی است.

۴-۲-۲. انواع تنظیم‌گری در چارچوب قرآنی

با توجه به نیاز مقاله، تنظیم‌گری را می‌توان در چارچوب قرآنی به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

اقتصادی	منع ربا، توزیع عادلانه، مدیریت بحران
اجتماعی	امر به معروف، نهی از منکر، قضاوت عادلانه
فرهنگی	ترویج اخلاق، آموزش حق و صبر
سیاسی	مشورت، پاسخ‌گویی، نظارت مردمی

این طبقه‌بندی، تنظیم‌گری را از چارچوب محدود اقتصادی خارج کرده و به عنوان کارکرد جامع حکمرانی معرفی می‌کند.^۱

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و تحلیل این بخش نشان می‌دهد که:

(۱) تنظیم‌گری در قرآن، فرآیندی سیستمی و ارزش‌محور است که در آن کارکردها به صورت تعاملی عمل می‌کنند.

(۲) آیات قرآن، نه صرفاً توصیه‌ی اخلاقی، بلکه الگوهای عملیاتی برای تدوین، اجرا و نظارت بر قوانین ارائه می‌دهند.

(۳) حکمرانی قرآنی، با تأکید بر عدالت، شفافیت، پاسخ‌گویی و بازخورد، الگویی کاربردی از تنظیم‌گری مؤثر را فراهم می‌کند.

(۴) این الگو، قابلیت انطباق با جوامع معاصر را دارد و می‌تواند به اصلاح نهادهای تنظیم‌گری در جوامع اسلامی کمک کند.

۱. جهت اطلاع بیشتر از انواع تنظیم‌گری در انواع نظام‌ها رجوع شود به: عاملی، ۱۳۴۶، ج ۱، ص ۱۶۴؛ همتی فقیه، ۱۳۹۹؛ پولانی، ۱۳۹۱، ص ۵۰؛ دفت، ۱۳۸۱، ص ۵۹۵.

بنابراین، تنظیم‌گری در نظام قرآنی، نه ابزار کنترل، بلکه ابزار تحقق عدالت و رفاه عمومی است.

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تدوین الگویی سیستمی از کارکردهای حکمرانی در روشنایی آموزه‌های قرآن کریم انجام شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که:

۱) حکمرانی در قرآن، یک فرآیند سیستمی است نه صرفاً یک ساختار سیاسی. این فرآیند شامل ورودی‌های الهی (مانند عدالت، مشورت، امانت)، فرآیندهای تعاملی (سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری، نظارت) خروجی‌های عینی (رفاه، امنیت، عدالت) و بازخوردهای نظارتی (امر به معروف، شورا، نقد مردمی) است.

۲) کارکردهای حکمرانی در قرآن، قابل سیستمی‌سازی و کاربردی‌سازی هستند. مفاهیمی مانند «شورا»، «امانت»، «عدالت» و «امر به معروف»، نه آرمان‌های مجرد، بلکه کارکردهای عملیاتی در فرآیند حکمرانی محسوب می‌شوند که می‌توانند در جوامع معاصر به صورت نهادینه‌شده به کار گرفته شوند.

۳) قرآن کریم الگویی جامع و الهی از حکمرانی ارائه می‌دهد که بر اصولی چون عدالت، پاسخ‌گویی، مشارکت و تعادل استوار است. این الگو، با ترکیب چارچوب نظری سیستمی و اصول قرآنی، امکان طراحی نظامی کارآمد، عادلانه و بومی از حکمرانی را فراهم می‌کند.

۴) حکمرانی قرآنی در تمام مراحل سیاست‌گذاری و تنظیم‌گری نقش محوری دارد:
- در سیاست‌گذاری، از طریق مشورت، عدالت و امانت‌داری، کیفیت تصمیم‌گیری را ارتقا می‌دهد.
- در تنظیم‌گری، با ایجاد نهادهای پاسخ‌گو، اجرای عادلانه قوانین و نظارت مستمر، از فساد و انحراف جلوگیری می‌کند.

۵) مدل سیستمی IPOF (ورودی- فرآیند- خروجی- بازخورد)، چارچوبی عملیاتی برای تحلیل و ارزیابی حکمرانی اسلامی فراهم می‌کند که قابلیت انطباق با نظام‌های معاصر را دارد.

۶) هدف نهایی حکمرانی اسلامی، بهبود عملکرد دولت و ارتقای رفاه عمومی است. این حکمرانی، با تأکید بر تعامل، شفافیت و بازخورد، سیستمی پویا، خوداصلاح‌گر و مقاوم در برابر فساد ایجاد می‌کند. بنابراین، نتیجه‌گیری اصلی این است که حکمرانی اسلامی نباید تنها به عنوان یک نظام ایدئولوژیک دیده شود، بلکه می‌توان آن را به عنوان الگویی مدیریتی و سیستمی تدوین کرد که: ۱. عملکرد دولت را بهبود می‌بخشد، ۲. عدالت و رفاه عمومی را تضمین می‌کند، ۳. و از طریق بازخوردهای دینی و اجتماعی، خود را اصلاح می‌کند. این رویکرد، گامی مؤثر در جهت بومی‌سازی حکمرانی و ارتقای کیفیت مدیریت عمومی در جوامع اسلامی است. آموزه‌های قرآنی، نه تنها ابعاد اخلاقی حکمرانی را تأمین می‌کنند، بلکه چارچوبی نظری و عملیاتی برای طراحی نظام‌های حکمرانی معاصر فراهم می‌آورند.

منابع

قرآن کریم.

- استرم، جان، دی. (۱۳۹۵). *پویایی‌شناسی کسب و کار: تفکر سیستمی و مدل‌سازی برای جهانی پیچیده*. مترجم: کوروش برارپور، بنفشه بهزاد و لاله رضایی عدل. تهران: انتشارات سمت.
- اشترینان، کیومرث. (۱۴۰۳). *سیاست‌گذاری عمومی در ایران*. تهران: نگارستان اندیشه.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی سیاسی*. تهران: نشر نی.
- بشیریه، حسین. (۱۳۷۴). *جامعه‌شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی و زندگی سیاسی*. تهران: نی.
- بلاندل، ژان. (۱۳۷۸). *حکومت مقایسه‌ای*. مترجم: علی مرشدی‌زاده. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- پولانی، کارل. (۱۳۹۱). *دگرگونی بزرگ، خاستگاه‌های سیاسی و اقتصادی روزگار ما*. مترجم: محمد مالجو. تهران: نشر پردیس دانش.
- تاملینسون، جان. (۱۳۸۱). *جهانی شدن و فرهنگ*. مترجم: کاوه حسین‌زاده‌راد. تهران: نشر رخداد نو.
- چیلکوت، رونالد. اچ. (۱۳۸۹). *نظریه‌های سیاست مقایسه‌ای*. مترجم: وحید بزرگی و علیرضا طیب. تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- دفت، ال. ریچارد. (۱۳۸۱). *مبانی طراحی و تئوری سازمان*. مترجم: علی پارساییان و سید محمد اعرابی. تهران: پژوهش‌ها فرهنگی.
- راجی، محمدهادی؛ افتخاری، اصغر. (۱۴۰۱). *حکمرانی در جامعه پیچیده شبکه‌ای*. جستارهای سیاسی معاصر، ۱۳(۴)، صص ۸۷-۱۱۰.
- ریمون، بودن؛ فرانسوا، بوریکو. (۱۳۶۹). *فرهنگ جامعه‌شناسی انتقادی*. مترجم: عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: فرهنگ معاصر.
- شجاعی‌زند، علیرضا. (۱۳۹۱). *کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران؛ الگویی برای بررسی شیعه‌شناسی*، ۱۰(۳۸)، صص ۷۵-۱۰۷.
- صانعی، مهدی. (۱۳۸۵). *حکمرانی خوب مفهومی نو در مدیریت دولتی*. تدبیر، ۷(۱۷۸).
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله؛ ابراهیم‌بای سلامی، غلام حیدر. (۱۳۸۴). *بازگشت به دولت به عنوان یک نهاد اجتماعی*. نامه علوم اجتماعی، ۲۵(۲۵)، صص ۱۴۱-۱۶۵.
- عاملی، حشمت‌الله. (۱۳۴۶). *مبانی علم سیاست*. تهران: کتابخانه ابن‌سینا.
- عطار، محمدصالح؛ ابراهیم گل، علیرضا. (۱۳۹۷). *ارزیابی مبانی نظری ظهور حقوق فراملی*. پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۲۲(۱)، صص ۵۱-۸۰.
- علاقه‌بند، علی. (۱۳۸۱). *مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی*. تهران: نشر روان.
- غلامپور آهنگر، ابراهیم. (۱۳۹۵). *مروری بر مفهوم حکمرانی شبکه‌ای*. دفتر مطالعات بنیادین حکومتی، مرکز پژوهش‌ها مجلس شورای اسلامی.
- کاظمی، حجت. (۱۳۹۴). *از شکست بازار تا شکست دولت مناقشه بازرگرایان و دولت‌گرایان در دوران مدرن*. پژوهش سیاست نظری، شماره ۱۸، صص ۱۶۸-۱۲۷.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۷). *نظام ملی تنظیم‌گری و ارتباط آن با نظام حکمرانی*. تدوین‌کنندگان، سید محمدصادق امامیان، امیراحمد ذوالفقاری، احسان محمدزاده و مرتضی زمانیان.

نش، کیت؛ اسکات، آلن. (۱۳۸۸). *راهنمای جامعه‌شناسی سیاسی*. مترجم: محمد خضری و همکاران. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

نقیب‌زاده، احمد. (۱۳۸۴). *درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی*. تهران: انتشارات سمت.

همتی فقیه، محمد مهدی. (۱۳۹۹). *آسیب‌شناسی حقوقی و قانونی نظام تنظیم‌گری در ایران، بایسته‌ها و ضرورت‌های تحقق دولت تنظیم‌گر*. قابل دسترس در: <https://csr.ir/fa/news/1280>

همتی، محبوبه؛ قزلسفلی، محمد تقی. (۱۴۰۱). *رویکردی نظری به گذار در مفهوم حکمرانی در اندیشه سیاسی معاصر*. *مطالعات راهبردی*، ۲۵(۱)، صص ۲۰۵-۲۲۶.

هیوود، اندرو. (۱۳۸۹). *سیاست*. مترجم: عبدالرحمان عالم. تهران: نشر نی.

<http://www.dictionary.com/browse/system>

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/system>